

Niall Ferguson: Civilizace: Západ a zbytek světa.

Přeložil Emanuel Geissler. 1. vydání. Praha: Argo a Dokořán, 2014, 347 stran, ISBN 978-80-257-1114-9 (Argo), 978-80-7363-606-7 (Dokořán) (signatura knihovny ÚMV 60 599).

Není to otázka pouze několika posledních let, nýbrž spíše téma příznačné nejméně pro dvě poslední dekády: Západ, respektive západní civilizace a její dominance nad zbytkem světa dle mnoha prognostiků – politology a historiky počínaje, ekonomy a filozofy konče – pomalu, ale jistě spěje ke svému konci. Britský historik Niall Ferguson však ve své knize *Civilizace: Západ a zbytek světa* řeší poněkud jiné téma, respektive se snaží celou věc nazírat z jiného úhlu. Ferguson jde na problematiku z opačného konce: ptá se, jak vůbec došlo k tomu, že se západní civilizace oním celosvětovým hegemonem stala. Budeme-li totiž znát odpovědi na otázky po tom, co ze Západu udělalo tento dominantní Západ posledních několika stovek let, bude se nám daleko snáz odpovídat na otázky, zdali a proč je toto privilegované postavení ohroženo.

Publikace je rozdělena do celkem šesti kapitol, přičemž každá nese název podle jedné ze „zabijáckých aplikací Západu“, kterými se dle Fergusona Západu během několika set let podařilo podmanit si takřka celý svět. *Civilizaci* lze považovat za velmi ambiciózní projekt, který se rozprostírá napříč řadou akademických disciplín. Kromě historie je zde patrný přesah do politologie, mezinárodních vztahů i dějin mezinárodních vztahů, ale i do ekonomiky. Kniha je psána esejistickou formou a je vhodná i pro čtenáře mimo akademickou veřejnost, ačkoliv se domnívám, že (a nebývá to zdaleka pravidlem) v tomto případě to publikaci není nikterak na škodu.

Ústřední otázka, kterou si Ferguson v úvodních pasážích textu klade, zní: Jak je možné, že se západní civilizace stala v posledních pěti stech letech zcela dominantní, i když k tomu neměla žádné předpoklady, a z hlediska technologického a vědeckého ve středověku za některými neevropskými civilizacemi dokonce v mnohém zaostávala? Hned na začátek je třeba zmínit, že Ferguson v knize vystupuje jakožto sympatizant a obhájce západní civilizace – jako člověk, který přiznává, že „*ne všechno bylo dobré a že žádný seriózní autor by netvrdil, že vláda Západu byla bez poskvrny*“ (s. 18), avšak který zároveň tvrdí, že klady, kterými Západ za poslední půltisíciletí obohatil svět, výrazně převyšují nad zápory.

Nechci se v této recenzi příliš věnovat teoretickým diskusím o tom, jaká je přesná definice civilizace, případně které země tvoří celek označovaný jako „Západ“. Ferguson se s touto definicí vypořádává v úvodu knihy, kde cituje a uvádí řadu rozličných pojetí různých autorů. V dnešní době se pravděpodobně nejvíc diskutuje o Huntingtonově *Střetu civilizací*, v němž autor označil civilizaci za de facto „kulturu ve velkém“ (Huntington 2001: 33). *Střet civilizací* byl v mnoha aspektech kritizován (ve stručnosti například Kopeček 2007) a polemiku s ním ohledně budoucího „střetu civilizací“ vede i sám Ferguson, který střet civilizací vidí jako nepravděpodobný, maximálně jako případnou vzdálenou budoucnost (s. 284–292). Sám Ferguson dospívá k tomu, že „Západ“ je definován soustavou norem, chování a institucí s hranicemi, které jsou mimořádně neostré (s. 35). Ony normy a instituce (spadající pod zmíněné „zabijácké aplikace Západu“), které Západ dělají Západem, pak popisuje napříč celou knihou.

Proč se tedy dle Fergusona ze Západu, který na tom byl ještě ve středověku hůře než orientální říše na východě, stala civilizace celosvětově dominantní? Ferguson připomíná, že ještě počátkem 15. století připomínala Evropa „*ubohé stojaté vody a vzpamatovávala se z pustošivých dopadů černé smrti*“ (s. 25), čímž naráží na epidemii moru, která ve 14. století zredukovala počet obyvatel Evropy na polovinu. O tom, že měl Západ kolem roku 1500 výrazně horší startovní pozici než třeba Osmanská říše nebo Čína, svědčí celá

řada čísel. V roce 1500 disponovaly budoucí evropské imperiální mocnosti pouze asi 10 % zemského povrchu a zhruba 16 % obyvatelstva. O něco více než čtyři sta let poté, v roce 1913, disponovaly Rakousko, Belgie, Francie, Německo, Itálie, Nizozemsko, Portugalsko, Španělsko, Rusko, Spojené království a Spojené státy téměř 60 % zemského povrchu a zodpovídaly za takřka 80 % světové hospodářské produkce (s. 26). Průměrná délka dožití byla na přelomu 18. a 19. století dvojnásobná proti řadě oblastí Afriky i Asie. Hnací silou, která Západu nakonec umožnila po čtyřech stech letech „obrátit statistiky naruby“, bylo šest nových komplexů institucí a s nimi spojených myšlenek a chování: jde o konkurenci, vědu, vlastnická práva, medicínu, konzumní společnost a pracovní morálku.

„Čína se již dlouho nijak nerozvíjí a již asi dávno dosáhla oné plné míry bohatství, která odpovídá povaze jejich zákonů a zřízení,“ napsal v *Bohatství národů* Adam Smith, na něhož Ferguson v knize často odkazuje. V kapitole „Soutěžení“ se věnuje především porovnávání Evropy a Číny v 15. století. Právě Čína tehdy platila za zdaleka nejrozvinutější civilizaci světa, která Evropu předháněla takřka ve všech měřitelných parametrech. Obecně je třeba říct, že Ferguson je velice pečlivý a kniha disponuje značným citačním aparátem i závěrečným seznamem literatury. Veškeré důležité závěry má Ferguson podepřeny čísly či odkazy na jinou literaturu.

Podle Fergusona konkurence a soutěžení mezi evropskými národy pro Evropu jako celek představovaly výraznou výhodu z dlouhodobého hlediska. Konkurencí má Ferguson na mysli „*decentralizaci politického i ekonomického života, která vybuodovala můstek jak pro národní státy, tak pro kapitalismus*“ (s. 33). A zatímco Čína v té době představovala víceméně stabilní monolit, který nic nenutilo k jakékoliv evoluci, Evropa byla politicky značně rozdrobená. Ferguson doslova uvádí, že ve srovnání s „*mozaikovitým vzhledem Evropy*“ byla východní Asie „*obrovskou jednobarevnou pokrývkou*“ (s. 58). A na rozdíl od Číny, pro niž jedinou výraznější hrozbu představovali Mongolové na severu, v Evropě probíhal konkurenční boj na mnoha úrovních: mezi státy, uvnitř států i uvnitř měst (s. 57). Tato konkurence, projevující se na státní úrovni často i válkami, nutila evropské národy k neustálému inovování ve všech myslitelných oblastech, s cílem získat oproti svému sousedovi technologickou či jinou výhodu. Čína byla naproti tomu dlouhodobě nehybná a stála na místě, čímž Západ začínal získávat významnou civilizační výhodu. Ferguson tento čínský způsob dává také do filozoficko-náboženského kontextu – zatímco heslem evropského novověku bylo „*rozumové ovládnutí světa*“, konfucianský racionalismus hlásal „*racionální přizpůsobení se světu*“ (s. 45). Právě konfucianismus dle Fergusona do značné míry způsobil, že Čína byla společností statickou a vyvíjela se jen velmi pomalu.

Druhou „zabíjáčkou aplikací“, která Západu získala v pomyslném civilizačním zápase klíčovou výhodu, byla dle Fergusona věda. Autor připomíná, že ke všem velkým objevům v 17. století, ať už budeme hovořit o matematice, astronomii, fyzice, chemii, či biologii, došlo v západní Evropě. Ferguson vyzdvihuje především samotný „proces vědy“, který dlouho nebyl u mimozápadních civilizací přítomen v takové míře, v jaké začal fungovat v Evropě od dob renesance, a tedy od návratu k antické filozofii, vědě a racionalitě. Za zásadní zde Ferguson považuje způsob a míru, v nichž byly nové vědomosti systematicky vyhledávány a aplikovány (s. 33). Kromě lepší aplikace vědy ve válčení Ferguson zmiňuje také lepší způsoby vládnutí a věnuje mnoho stran jménům jako Hobbes, Locke či Rousseau, a to v kontrastu s osmanským despotismem a islámským dogmatismem, který bránil rozvoji vědy v Osmanské říši v době, kdy Evropa zažívala vědeckou revoluci.

Ferguson vysvětluje, že počínaje renesancí se Evropa stávala nábožensky tolerantnější a ruku v ruce s touto rozšířenou tolerancí se dostavil i všeobecný pokrok. Naproti tomu Ferguson na řadě případů ilustruje neutěšený stav tehdejšího muslimského světa: například až do konce 18. století byla do jazyka Blízkého východu přeložena pouze jedna jediná kniha; observatoř postavená v Istanbulu v sedmdesátých letech 16. století byla pět let po svém vybudování zbořena, jelikož byla „rouhačská“, a až do roku 1868 v Istanbulu žádná jiná astronomická observatoř neexistovala (s. 81). Ferguson také v kontextu vědy

vyzdvihuje přínos krále Fridricha Velikého. Jeho éra totiž dobře dokládá, jak zvýšená náboženská tolerance a svoboda myšlení přispívaly k vědeckému pokroku. Za jeho vlády v Prusku existovala naprostá náboženská volnost a ničím neomezená svoboda tisku. V Berlíně v té době žili francouzští hugenoti, salcburští protestanti, valdenští, mennonité, skotští presbyteriáni, židé, katolíci, ale i otevření náboženští skeptici. Výsledkem této svobodné a tolerantní atmosféry bylo, že Prusko zažívalo kulturní rozkvět, který se vyznačoval zakládáním nových čtenářských spolků, debatických kroužků, knižních obchodů, časopisů a vědeckých společností (s. 87).

Za třetí „zabíjácou aplikaci Západu“ považuje Ferguson vlastnická práva a majetek. Hovoří-li Ferguson o vlastnických právech, má tím na mysli především „vládu zákona jako způsobu ochrany soukromých vlastníků a nenásilného řešení sporů mezi lidmi, která vytvořila základ pro tu nejstabilnější formu zastupitelské vlády“ (s. 33). Kdybych chtěl celé poselství této kapitoly zjednodušit, mohl bych konstatovat, že zde Ferguson mluví o politických institucích Západu vyrůstajících z tamní politické filozofie. Vysvětluje, že „optimální systém sociálního a politického řádu se objevil v anglicky mluvícím světě a jeho základem bylo právo na soukromé vlastnictví a zastoupení vlastníků ve volených zákonodárných sborech“ (s. 278). V této kapitole se Ferguson do značné míry věnuje rozdílu mezi Severní a Jižní Amerikou poté, co byly obě Ameriky kolonizovány, a snaží se vysvětlit, jak je možné, že zatímco severní část tohoto kontinentu nadmíru zbohatla, jižní část je na tom o poznání hůře. Zásadní rozdíl Ferguson spatřuje v institucionálním uspořádání. Sever byl obecně územím svobodnějším, politicky a institucionálně vyspělejším, kde bylo nově příchozím umožněno zbohatnout a prosadit se vlastní prací. Současně se rozvíjela demokracie a zastupitelská forma vlády, která představovala svobodnější prostředí. Není zde také na škodu si připomenout, že například autorem koncepce Základních práv provincie Karolíny z roku 1669 byl Locke. Dle Fergusonova „Lockovy myšlenky zásadním způsobem ovlivnily vývoj společnosti i politiky v Severní Americe, zatímco latinskoamerická politika skončila po získání nezávislosti v oscilaci mezi Hobbesovým anarchickým přirozeným stavem a hrubou karikaturou jeho autoritářského panovníka“ (s. 114). Dalším problémem Jižní Ameriky bylo, že na rozdíl od té Severní překypovala bohatstvím. Říše Inků, Mayů a Aztéků byly výrazně vyspělejší než to, čeho dosáhli a čím disponovali severoameričtí indiáni. Kolonizátoři Jižní Ameriky, především tedy Španělé, byli zavaleni obrovským bohatstvím, zejména zlatem a stříbrem, které na severu kontinentu chybělo. To dle Fergusonova způsobilo, že zatímco Španělé na jihu „usnuli na vavřínech“, vývoj na americkém severu byl značně odlišný.

Za čtvrtou klíčovou oblast považuje Ferguson medicínu – v souvislosti s ní se věnuje Africe a její kolonizaci tehdejšími evropskými impérii. S kolonizací souvisela éra vůbec největší vlády Západu nad zbytkem světa, kterou Ferguson datuje zhruba od poloviny 19. do poloviny 20. století. A jak Ferguson poznamenává, kolonizace a šíření impéria představovaly také šíření civilizace. Ferguson vysvětluje, že právě v době počínající kolonizace Afriky začínal být termín „civilizace“ stále častěji užíván k popisu „celého komplexu specifických západních institucí, jakými jsou tržní hospodářství, vědecká revoluce a právo na soukromé vlastnictví spolu se zastupitelskou vládou“ (s. 143). Západní civilizace tentokrát dle Fergusonova rostla současně s kolonizací „černého kontinentu“. Lékařská věda byla v Evropě již tehdy na dobré úrovni, avšak kolonizace pro ni představovala obrovský impulz k růstu. Ferguson doslova píše, že bez pokroku medicíny by Evropané Afriku nemohli kolonizovat. Problémem bylo, že evropští kolonizátoři se na území Afriky setkávali s doposud zcela neznámými nemocemi, s nimiž jejich těla nedokázala bojovat. Tropicke nemoci tak probudily k životu vytrvalé úsilí západních vědců. Plody jejich práce pak zakusili nejen Evropané, ale i Afričané, kterým se na mnoha místech až zdvojnásobila průměrná délka dožití. A jak Ferguson uvádí: „bez imperialismu by toto nenastalo“ (s. 147).

Oceňuji, že se Ferguson snaží být objektivní, a stejně jako se zabývá úspěchy spjatými s kolonizací, které spočívaly v šíření medicínských znalostí napříč Afrikou, zabývá se také

její stinnou stránkou: uplatňováním společenského darwinismu a rasovou teorií, a to především v souvislosti s německou kolonizací Afriky. „*Byla Afrika testovacím prostorem pro budoucí, mnohem rozsáhlejší genocidy?*“ ptá se Ferguson v souvislosti s německým uplatňováním pseudovědecké eugeniky v Africe (s. 174). Podobně kritický je Ferguson i na řadě jiných míst, když například uvádí: ... „*jestliže Osvětím představovala vrchol státního násilí proti populacím, označeným za nepřátelské na základě rasy, pak válka proti Hererům a Namům byla prvním krokem na této cestě*“ (s. 181).

Za pátou „zabíjáckou aplikaci Západu“ považuje Ferguson konzumní společnost a spotřebu. Konzumní společnosti má Ferguson na mysli „*materiální způsob žití, kdy výroba a prodej oblečení a dalšího spotřebního zboží hraje v ekonomice hlavní roli a bez nichž by průmyslová revoluce nepokračovala*“ (s. 33). Rozvoj konzumní společnosti umožnila věda a vědecká revoluce, na niž navázala revoluce průmyslová. Ta dle Fergusonova proběhla tam, „*kde existovala nabídka technologií zvyšujících produktivitu a poptávka po větším množství lepšího a levnějšího zboží, počínaje bavlněným oblečením*“ (s. 278). Ferguson si v tomto kontextu všimá „*westernizace*“ světové kultury (s. 188), a to především na příkladu Japonska. To ve snaze dosáhnout ve druhé polovině 19. století životní úroveň Západu zkopírovalo „*pro jistotu*“ ze Západu úplně vše, či se o to alespoň pokoušelo (s. 207–211). Tomuto fenoménu, kdy se zbytek světa snaží imitovat a kopíroval různé západní prvky a tím se Západu vyrovnat, se pak Ferguson, počínaje touto kapitolou, věnuje na mnoha místech až do konce knihy. „*Zatímco západní medicína byla západním koloniím často vnucována silou, konzumní společnost je ‚zabíjácká aplikace‘, kterou si zbytek světa zpravidla touží zkopírovat. Vyhnut se jí nedokážou dokonce ani společenské řády, které se otevřeně hlásí k antikapitalismu – nejhlasitěji různé odvozeniny učení Karla Marxe,*“ uvádí Ferguson (s. 189).

Poslední dílek do skládačky západní převahy nad zbytkem světa pak dle Fergusonova tvoří pracovní morálka, respektive přístup k práci. „*Pracovní morálkou*“ Ferguson přesně myslí „*morální rámec a způsob konání vycházející (kromě jiných zdrojů) z protestantského křesťanství, který tmelí dynamickou a latentně nestabilní společnost, vytvořenou na základě pěti předchozích bodů*“ (s. 33). Ferguson tuto definici ještě dovysvětluje tím, že hovoří o etice práce v tom smyslu, že „*lidé na Západě jako první spojili rozsáhlejší a intenzivnější práci s vyšší mírou úspor, což umožnilo akumulaci kapitálu*“ (s. 278). Jak je patrné již z počáteční definice, tuto zvýšenou pracovní morálku a etiku práce spojuje Ferguson s protestantismem. Ferguson v této kapitole do značné míry vychází z Maxe Webera a z jeho známého díla *Protestantská etika a duch kapitalismu*. Právě v tomto díle Weber vyslovuje tezi, že hospodářská dynamika Západu byla nezamýšleným důsledkem protestantské reformace. Důvod Fergusonovy sympatie k této tezi nás vrací na začátek, totiž ke konkurenci – v tomto případě ke konkurenci církví, které podporovaly pracovní morálku, tmelily společnost a vytvářely silná společenská pouta. Ferguson však nepojednává o diskriminaci těch, kteří k žádné církvi nepatřili. Po zbytek této poslední kapitoly se pak věnuje především problematice ústupu náboženství na Západě, stejně jako analýze náboženské víry u největšího civilizačního konkurenta Západu, za nějž Ferguson považuje Čínu. Setkáme se zde s popisem historie šíření křesťanství v této zemi i se statistikou, z níž vyplývá, že zatímco v Evropě je křesťanství na ústupu, v Číně naopak počet křesťanů roste (s. 254–262).

Závěrečná část knihy, pojmenovaná „*Soupeří*“, se věnuje otázce, zdali se nadvláda Západu blíží svému konci a jaké šance má Čína k tomu, aby tyto pomyslné otěže převzala. Za jedinou oblast, kde celosvětově panuje i nadále globální diverzita, považuje Ferguson politické instituce, jelikož mnoho zemí se nadále vzpírá myšlence vlády zákona s ochranou práv jedince jako základu smysluplné zastupitelské vlády (s. 29). Autor se poté obrací do vlastních řad, tedy ke své civilizaci, a z konzervativních pozic varuje před neduhů našeho civilizačního okruhu, které k jejímu pádu mohou přispět a dle Fergusonova již i přispívají. Dále varuje kupříkladu před bezbřehým kulturním relativismem, před tím, že jakýkoliv

jiný názor a jakákoliv jiná teorie je stejně dobrá jako to, v co jsme věřivali (s. 263), anebo před názorem, že všechny civilizace jsou si rovny. Ferguson tento relativismus označuje za „*prokazatelně absurdní*“ (s. 26).

Celkově vzato, lze konstatovat, že Fergusonova *Civilizace* představuje jak velmi kvalitní, tak velice čtivý text, který je navíc značně rozkročen mezi mnoha obory. Publikace může být přínosná pro studenty politologie, mezinárodních vztahů, historie, filozofie, ale i ekonomie. Knihu lze také napříč obory doporučit všem se zájmem o hlubší pochopení toho, co utvářelo mocensky dominantní Západ posledního půltisíciletí, stejně jako badatelům v oblasti komparace a vývoje civilizací. Ne se všemi tezemi a názory, které si ve Fergusonově *Civilizaci* přečtete, budete nutně souhlasit, avšak každý čtenář si může být jistý tím, že v něm některé, možná lehce provokativní Fergusonovy teze podnítí přemýšlivost a zájem o danou problematiku.

Jan Werner

Literatura

- Huntington, Samuel P. (2001): *Střet civilizací: Boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers.
- Kopeček, Lubomír: Kritika střetu civilizací. In: Hloušek, Vít – Kopeček, Lubomír (eds.; 2007): *Demokracie*. Brno: Masarykova univerzita, s. 344–347.